

Voorwoord

De volgorde van de delen in deze reeks is zeker wonderlijk te noemen. De reeks opende met een pneumatologisch werk, wat bepaald geen gebruikelijke start van een dogmatische reeks is. En aan het einde van de reeks komen twee delen die men nu juist aan het begin verwacht zou hebben. Men kan erover twisten of men een dogmatische reeks moet openen met een deel over openbaring en Schrift (thans dit deel XI) of met een deel over God (thans het geplande deel XII). In ieder geval lijkt het 'logisch' met deze twee thema's te beginnen en er niet mee te eindigen.

Toch is er wel iets voor te zeggen om de leer van de godsopenbaring in het algemeen en de Heilige Schrift in het bijzonder pas nu te behandelen. Ik herinner me dat men aan de Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys, waar ik negen jaar lang vijf tot acht weken per jaar gedoceerd heb, pas in het tweede of derde studiejaar (christelijke) wetenschapstheorie aan de studenten gaf. Het lijkt 'logisch' om eerst wetenschapsleer te geven en dan pas met de eigenlijke wetenschapsbeoefening te beginnen, maar didactisch is het beter dat pas later te doen, als de studenten enigszins vertrouwd zijn geraakt met het verschijnsel wetenschap als zodanig. Zo kan een bezinning op de schriftleer nuttig zijn als men eerst een tijdlang de verschillende bijbelse leerstukken heeft behandeld en de visie van de auteur op de Bijbel daar alleen maar doorheen schemert. Daarna kan dan het moment aanbreken waarop men meer expliciet verantwoording aflegt over de gehanteerde schriftvisie.

Het hoeft geen betoog dat de schriftvisie in kringen die als 'rechtzinnig' bekendstaan, niet meer zo vanzelfsprekend is als vroeger. Dat geldt zowel voor de rooms-katholieke als voor de traditioneel-protestantse en de evangelicale schriftleer. Niet alleen is de vroeger zo vanzelfsprekende 'mechanische' inspiratieleer volstrekt in diskrediet geraakt, maar er is ook een krachtige en broodnodige bezinning op gang gekomen ten aanzien van de wetenschappelijke vooronderstellingen van wat men thans 'fundamentalisme' noemt. Het is een hele toer geworden om een aanvaardbare middenweg te vinden tussen het 'liberalisme' (vrijzinnigheid) en dit 'fundamentalisme' in het licht (a) van onze huidige kennis van de Schrift, (b) van de theologische inzichten van weleer en vandaag, en (c) van de wetenschapstheorie. Dit elfde deel is onder meer een poging om die weg te vinden. De lezer moet voor zichzelf uitmaken in hoeverre ik daarin ben geslaagd. In het volgende en laatste deel zal die theologische wetenschapsleer zélf nader uitgediept worden.

Veel inleidingen tot de theologische discipline die bekendstaat als de 'dogmatiek' of de 'systematische theologie', beginnen met een of meer hoofdstukken over

wat gewoonlijk met een Grieks woord de *prolegomena* genoemd worden. Dit zijn de dingen die 'gezegd' moeten worden 'voor' het eigenlijke theologische onderzoek begint; het gaat om de 'voor-' of 'grondvragen'. In de scholastische theologie sprak men van Lat. *praecognita theologiae*, de dingen die, voordat men aan de theologie begint, allereerst 'geweten' moeten worden. In Duitstalige landen wordt deze studie van de prolegomena dikwijls ondergebracht bij de zogenoemde *Fundamentaltheologie*. Deze term stamt uit de rooms-katholieke theologie en werd nog niet zo lang geleden ingevoerd in de protestantse theologie. Deze 'fundamentele theologie' kan omschreven worden als de 'theorie van de fundamenten en methoden van de theologie'.¹ Ze heeft het karakter zowel van een apologetische of 'missionaire' (dus praktische, op buitenstaanders gerichte) theologie² als van een (meer theoretische, a-priorische) 'wijsgerige theologie' (juister: een vakfilosofie van de theologie).³

Een zinvolle onderscheiding kan gemaakt worden tussen de 'externe' en de 'interne prolegomena' van de theologie, oftewel tussen wat 'van buitenaf' en wat 'van binnenuit' allereerst over de theologie gezegd moet worden.⁴ Karl Barth noemt ze de 'vooraf te zeggen dingen' (die hij afwijst) resp. de 'allereerst te zeggen dingen' (die hij aanbeveelt).⁵ De 'externe prolegomena' liggen op het terrein van de wijsbegeerte, zowel de godsdienstwijsbegeerte (dus ontologisch) als de wetenschapsleer (dus epistemologisch). De 'interne prolegomena' behoren tot het terrein van de theologie zelf en betreffen wat men traditioneel aanduidt als de *locus de revelatione et scriptura*, het thema van de openbaring en de Schrift (preciezer: van de openbaring, en wel speciaal van de Schrift). Dat dit thema vooropstaat in de dogmatiek, ligt voor de hand; zoals Arthur C. Headlam heeft gesteld:⁶ 'de primaire vraag in de theologie moet zijn wat de bron is van onze kennis van God'; de rest van de theologie is dan de uitwerking van die kennis.

In zekere zin behoren openbarings- en schriftleer inderdaad tot de prolegomena, omdat dat wat vanuit christelijk standpunt over de openbaring en speciaal over de Schrift gezegd moet worden, noodzakelijk moet worden 'gezegd vóór' iets betrouwbaars gezegd kan worden over God en de dingen van God. Immers, wat wij over God menen te kunnen zeggen, is vooral ontleend aan de Bijbel, maar dan vanuit de vooronderstelling dat de Schrift niet alleen *over* God spreekt, maar dit betrouwbaar kan doen doordat zij openbaring *van* God is, en wel primair openbaring aangaande Hemzelf. Daarom moeten wij eerst de vraag stellen *of* de Schrift openbaring van (en aangaande) God is, en zo ja, wat dit concreet inhoudt, voordat wij aan de Schrift betrouwbare kennis over God kunnen ontleenen. De interne prolegomena zijn als zodanig, zoals gezegd, van strikt theologische aard; zij gaan vooraf aan de 'rest' van de systematische theologie. De externe prolegomena echter gaan aan de theologie zélf vooraf. Zij zijn van een metatheologisch of wijsgerig karakter; zie daarover het volgende en laatste deel in deze reeks.

Ik wijs de lezer erop dat de inhoud van dit deel teruggaat op de tweede helft van mijn in het Engels geschreven en in het Afrikaans verdedigde theologische dissertatie (Bloemfontein, Zuid-Afrika, 1993: *A Critical Analysis of the External and Internal Prolegomena of Systematic Theology*; promotor: de dogmatoloog prof. dr. Sybrand A. Strauss, Bloemfontein; externe examinatoren: de dogmatoloog prof. dr. Ludie Schulze, Potchefstroom, de theoloog en filosoof prof. dr. Andree Troost, Amsterdam, en de filosoof prof. dr. Daniel F.M. Strauss, Bloemfontein). Deze Zuid-Afrikaanse oorsprong verklaart ook het relatief grote aantal Zuid-Afrikaanse auteurs. De tekst is vertaald, aangepast en bijgewerkt door de verwerking van uitgebreide, recentere literatuur.

Ten slotte nog twee praktische opmerkingen. Ten eerste, gezien het ‘technisch’ karakter van grote stukken in dit deel wijs ik de lezer nog eens met nadruk op de Woordenlijst, waarin ‘technische termen’ verklaard worden. Ten tweede, de eerste vier hoofdstukken zijn bij uitstek nogal ‘technisch’; de lezer zou kunnen overwegen ze tot het laatst te bewaren.

Graag breng ik weer een woord van dank aan de personen die een vroegere versie van dit boek van commentaar hebben voorzien (*sine titulis* en in alfabetische volgorde): Raymond Hausoul, Hans Hellendoorn, Frank Jabini, Dirk-Jan Jansen, Sytse de Jonge, Henk Medema, Tineke van Stormbroek-Abbes en Paulien Vervoorn. Voor de eindversie van dit boek ben ik uiteraard alleen zelf verantwoordelijk.

Huis ter Heide, voorjaar 2012

Willem J. Ouweneel

Leeswijzer:

- (a) Tekstgedeelten die klein gedrukt zijn, alsmede de eindnoten, zijn meer technisch van aard en alleen van belang voor speciaal geïnteresseerden. De lezer kan ze desgewenst dus gevoegelijk overslaan.
- (b) Voor theologische vaktermen en andere minder bekende woorden wordt verwezen naar de verklarende woordenlijst achter in dit boek.

Noten

- 1 Joest, 1974:9; zie uitvoerig Wagner, 1981.
- 2 Vgl. Brunner, 1946:7,107-111; Trillhaas, 1972:14.
- 3 Zie over de problematische relatie tussen de ‘fundamentele theologie’ en de dogmatiek Pesch, 1987:18-50.
- 4 Berkhof, 1990:41vv.
- 5 Barth, KD I,1:41v.
- 6 Headlam, 1934:7.

Gebruikte afkortingen

(voor afkortingen van publicaties zie Bibliografie)

adj.	adjectief (bijvoeglijk naamwoord)
Arab.	Arabisch
Aram.	Aramees
ASV	American Standard Version
CEV	Contemporary English Version
ch.	<i>chapter</i>
cit.	citaat
DL	Dordtse Leerregels
enk.	enkelvoud
ESV	English Standard Version
EV	eigen vertaling
Gr.	Grieks
HC	Heidelbergse Catechismus
Hebr.	Hebreeuws
hst.	hoofdstuk
HSV	Herziene Statenvertaling
i.l.	<i>in loco</i> (= ter plaatse)
KJV	King James Version
KTSV	Kanttekening SV
Lat.	Latijn
LB	Lutherbibel
LXX	Septuaginta (Griekse vertaling van het OT)
med.	medium (werkwoordsvorm tussen activum en passivum)
mnl.	mannelijk
MS	Masoretische tekst van het OT
mv.	meervoud
NASB	New American Standard Bible
NBG	Bijbelvertaling van 1951 van het Nederlands Bijbelgenootschap
NBV	Nieuwe Bijbelvertaling
NGB	Nederlandse Geloofsbelijdenis
NIV	New International Version
NKJV	New King James Version
NT	Nieuwe Testament, nieuwtestamentisch
nt	(voet- of eind)noot
OT	Oude Testament, oudtestamentisch
Q	<i>Quelle</i> (bron), het hypothetische document waaraan Mt en Lc het materiaal ontleend zouden hebben dat zij gemeen hebben
par.	parallel(le schriftplaatsen)

Gebruikte vertalingen

Voor het OT is gebruikgemaakt van NBG, voor de deuterocanonieke boeken van NBV, en voor het NT van TE, tenzij anders vermeld.

Hoofdletters / kleine letters

Met betrekking tot goddelijke personen gebruik ik alleen hoofdletters in de persoonlijke voornaamwoorden: 'Ik', 'U', 'Hij' (mv. 'Zij'), 'Mij', 'Hem' (mv. 'Hun/Hen') als een compromis tussen bijvoorbeeld TE en NBV.

Ik schrijf Jood en Joods als het om een etnische aanduiding gaat, net als Griek en Grieks; ik schrijf jood en joods als het om een religieuze aanduiding gaat, net als christen en christelijk.

Ik schrijf Godheid als het gaat om dé drie-ene God, en godheid als het bijvoorbeeld gaat om het goddelijk wezen van Christus of van de Heilige Geest.

Ik schrijf Gemeente als het om de ene, wereldwijde Gemeente, en gemeente als het om de plaatselijke gemeente gaat.

Schrijfwijze van Hebreeuwse en Griekse woorden

Voor het gemak van de niet Hebreeuws of Grieks gevormde lezer heb ik Hebreeuwse en Griekse woorden getranscribeerd, en dat niet op de academische, voor de leek niet te doorziene wijze, maar zo veel mogelijk fonetisch (*roeach, nèphesj, chokmah, pneuma, sophia*, enz.). De terzake kundige lezer weet toch wel welke woorden in de grondtalen bedoeld zijn. Ik heb bij de Hebreeuwse transcriptie de aspiratie van *b* naar *v*, en van *k* naar *ch* genegeerd vanwege de verwarring tussen *bet* en *vav*, en tussen *kaph* en *chet* (uitzondering: Sjechinah). De ^ duidt de verlenging van een klinker aan: *ê = ee, ô = oo*. De *sj'wa* in een woord is aangegeven als een ' (bijv. in *n'sjamah*) en moet als een vluchtige stomme *e* worden uitgesproken. Deze ' kan ook een *aleph* aan het begin van een andere dan de eerste lettergreep aanduiden en klinkt dan als de 'glottisslag' bijv. tussen de *e* en de *a* in 'geademd'. Als een woord of een lettergreep met een *ajjin* begint, is dit in de transcriptie aangegeven door een *ç*, wat voor de academische uitspraak geen verschil maakt. In Griekse transcripties moet de *z* als *dz*, de *eu* als *ui* en de *ou* als *oe* worden uitgesproken.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Gebruikte afkortingen	10
1 Openbaring in het algemeen	21
1.1 <i>De openbaringsidee</i>	21
1.1.1 Haar belang voor de theologische prolegomena	21
1.1.2 Soorten van godskennis	23
1.1.3 Verschillende benaderingen	24
1.2 <i>Basale aspecten</i>	27
1.2.1 Bijbelse terminologie	27
1.2.2 Aritmetisch, ruimtelijk, fysisch	30
1.2.3 Perceptief, historisch, linguaal, sociaal	33
1.3 <i>Het geloof in de godsopenbaring</i>	38
1.3.1 Bestaat de godsopenbaring?	38
1.3.2 De hermeneutische cirkel	41
1.3.3 Twee vormen van hermeneutiek	44
1.4 <i>Het testimonium Spiritus Sancti internum</i>	48
1.4.1 Verhouding tot het <i>testimonium Spiritus Sancti externum</i>	48
1.4.2 De subject-objectkloof	50
2 Tweeërlei openbaring	58
2.1 <i>Twee openbaringen van God</i>	58
2.1.1 Inleiding	58
2.1.2 Bezwaren	60
2.1.3 Openbaring en de zondeval	64
2.2 <i>De inhoud van de twee openbaringen</i>	65
2.2.1 De algemene openbaring	65
2.2.2 Algemene vs. bijzondere openbaring	68
2.2.3 Praktische betekenis	70
2.3 <i>Openbaring en scholastiek</i>	72
2.3.1 Gods werk is woord	72
2.3.2 De Schrift: woord én werk	75
2.4 <i>Vier opvattingen</i>	77

2.4.1	Karl Barth	77
2.4.2	Emil Brunner	80
2.4.3	Paul Althaus	82
2.4.4	Millard J. Erickson	85
3	De algemene openbaring (I)	90
3.1	<i>De goddelijke wetsorde</i>	90
3.1.1	Openbaring en scheppingsorde	90
3.1.2	Openbaring aan de wetszijde	92
3.1.3	Openbaring aan de subjectszijde	94
3.2	<i>De wet als 'grens'</i>	97
3.2.1	Grens tussen Schepper en schepsel	97
3.2.2	Is de wet geschapen?	99
3.2.3	Wet en wetmatigheid	100
3.3	<i>Af te wijzen benaderingen</i>	102
3.3.1	Zes dwalingen	102
3.3.2	Rationaliteit en rationalisme	103
3.3.3	Natuurlijk en bovennatuurlijk	105
3.4	<i>Wetsorde, zin, tijd, idee</i>	107
3.4.1	De zin van de wetsorde	107
3.4.2	De wet en de tijd	109
3.4.3	De wet als idee	111
3.5	<i>Zondeval en verlossing</i>	112
3.5.1	De wetsorde en de zondeval	112
3.5.2	De wetsorde en Christus	116
3.5.3	Logos, Torah, Chokmah	118
3.5.4	Torah en Agapè	120
4	De algemene openbaring (II)	126
4.1	<i>Problemen met de wetsorde</i>	126
4.1.1	Natuurlijke theologie en Rm1:20v.	126
4.1.2	Natuurlijke godskennis	130
4.1.3	Schepping 'in Christus'	132
4.2	<i>Schepping, geschiedenis, herschepping</i>	136
4.2.1	Schepping en herschepping	136
4.2.2	Twee alternatieven	139
4.3	<i>Schepping en geschiedenis</i>	144
4.3.1	God en de geschiedenis	144
4.3.2	Verzelfstandiging van de geschiedenis	146
4.3.3	Conservatisme en progressivisme	149

4.4	<i>De wetsorde en de wetenschap</i>	150
4.4.1	'Theologische ethiek'	150
4.4.2	De wetsorde en de vakwetenschappen	151
4.4.3	Verschil tussen natuurwetenschap en theologie?	153
4.5	Positivering van wetten	155
4.5.1	Wetsorde en positivering	155
4.5.2	Biblicisme	157
5	De inscripturatie van het eeuwige Woord	164
5.1	<i>Revelatie en inscripturatie</i>	164
5.1.1	Woord en de registratie ervan	164
5.1.2	Verdere openbaring?	165
5.2	<i>De Bijbel in discussie</i>	167
5.2.1	Drie rapporten	167
5.2.2	Vrijgemaakte discussie	168
5.3	<i>Inscripturatie en incarnatie</i>	170
5.3.1	De algemene idee	170
5.3.2	Zes 'Woorden'	173
5.3.3	Verdere aspecten	175
5.4	<i>Openbaring: propositioneel of persoonlijk?</i>	177
5.4.1	Twee benaderingen	177
5.4.2	Een vals dilemma	178
5.5	<i>De Schrift als een samenhangend structuur geheel</i>	180
5.5.1	Inleiding	180
5.5.2	De drie grondleggende idionomieën	182
5.5.3	De pistische idionomie	184
5.6	<i>Modale ideeën aangaande het Woord</i>	187
5.6.1	'Woord' als begrip en idee	187
5.6.2	De modale ideeën	191
6	De canon van de Schrift	198
6.1	<i>Oorsprong van de canon</i>	198
6.1.1	Inleiding	198
6.1.2	Bijbelcitaten uit niet-bijbelse bronnen	200
6.1.3	Vroegste canonsuggesties	201
6.2	<i>Karakter van de canon</i>	204
6.2.1	Actieve en passieve canon	204
6.2.2	Historisch en bovenhistorisch	206
6.2.3	Ordering	207
6.3	<i>Criteria van canoniciteit</i>	209

6.3.1	De canon bepaalt de canon	209
6.3.2	De kwestie van de <i>notae canonicitatis</i>	212
6.3.3	De deuterocanonieke boeken	213
6.4	<i>Modaal bepaalde criteria</i>	215
6.4.1	Het linguale criterium	215
6.4.2	Het historisch-formatieve criterium	218
6.4.3	De mindere criteria	223
6.5	<i>Bezwaren tegen de traditionele canon-idee</i>	226
6.5.1	Postapostolische boeken?	226
6.5.2	De vage grens tussen Schrift en traditie	229
6.5.3	Gradatie in canoniciteit	230
6.5.4	Teloorgang van het coherentiecriterium	232
7	Inspiratie: uitgangspunten en modellen	239
7.1	<i>Basale schriftplaatsen</i>	239
7.1.1	Inleiding	239
7.1.2	Jezus in de evangeliën	240
7.2	<i>De NT brieven</i>	242
7.2.1	2Tm3:16	242
7.2.2	1Pt1:10v.	245
7.2.3	2Pt1:20v.	246
7.2.4	1Ko2:9-16	249
7.3	<i>Inspiratietheorieën: de lagere modale ideeën</i>	252
7.3.1	Inleiding	252
7.3.2	<i>Ruimtelijk</i> : de 'dualistische' theorie	253
7.3.3	<i>Kinematisch</i> : de 'mechanische' theorie	254
7.3.4	<i>Energetisch</i> : de 'dynamische' theorie	258
7.4	<i>Inspiratietheorieën: de middelste modale ideeën</i>	259
7.4.1	<i>Biotisch</i> : de 'organische' theorie	259
7.4.2	<i>Logisch</i> : de 'intuïtie'-theorie	261
7.4.3	<i>Perceptief</i> : de 'scopus'-theorie	261
7.4.4	<i>Sensitief</i> : de 'sensitivistische' theorie	263
7.5	<i>Inspiratietheorieën: de hogere modale ideeën</i>	263
7.5.1	<i>Historisch-formatief</i> : de 'actualistische' theorie	263
7.5.2	<i>Linguaal</i> : de 'dialogische' theorie	265
7.5.3	<i>Esthetisch</i> : de muziekinstrumententheorie	267
7.5.4	<i>Ethisch</i> : de huwelijks-theorie	268
8	Inspiratie: een nieuwe benadering	273
8.1	<i>Twee prealabele kwesties</i>	273

8.1.1	De immanent–transcendentkwestie	273
8.1.2	De verlichting–inspiratiekwestie	275
8.2	<i>De menselijkheid van de Schrift</i>	278
8.2.1	Gods Woord en mensenwoord	278
8.2.2	Het menselijke in dienst genomen	280
8.2.3	Menselijke aspecten	282
8.3	<i>'Verbale' inspiratie</i>	285
8.3.1	Geloof en theorie	285
8.3.2	God en de Schrift	288
8.3.3	OT citaten in het NT	290
8.3.4	Tekstkritische aspecten	293
8.4	<i>Het gezag van de Schrift</i>	295
8.4.1	Jezus vs. de Schrift	295
8.4.2	Gezag vs. foutloosheid	299
8.4.3	Wat schriftgezag <i>niet</i> is	301
8.5	<i>De eenheid van de Schrift</i>	303
8.5.1	Schrift met Schrift vergelijken	303
8.5.2	Het centrum van de Schrift	305
8.5.3	De eenheid van OT en NT	306
9	De fundamentalistische schriftbeschouwing	312
9.1	<i>Wat is fundamentalisme?</i>	312
9.1.1	Historische achtergrond	312
9.1.2	Poging tot omschrijving	314
9.1.3	De inerrantistische schriftvisie	317
9.2	<i>Sciëntisme in het inerrantisme</i>	320
9.2.1	Sciëntistische dualismen	320
9.2.2	Het sciëntisme en 'de feiten'	322
9.2.3	De <i>Chicago-Verklaring II</i>	323
9.3	<i>Filosofische theorieën in de Bijbel?</i>	326
9.3.1	De correspondentietheorie in de Bijbel?	326
9.3.2	Andere filosofische theorieën in de Bijbel?	328
9.4	<i>Fundamentalisme en biblicisme</i>	330
9.4.1	Wat is biblicisme?	330
9.4.2	Verabsolutering van positiveringen	333
9.4.3	Bibliosciëntisme	335
9.5	<i>Fundamentalisme en modernisme</i>	337
9.5.1	Sciëntisme	337
9.5.2	Scholastiek	338
9.5.3	Onthistorisering	339

9.5.4	Eliminatie van de Schrift	340
9.5.5	Scopus en periferie scheiden	341
10	De credibilistische schriftbeschouwing	346
10.1	<i>Inleiding</i>	346
10.1.1	De probleemstelling	346
10.1.2	Betrouwbaar ≠ foutloos	347
10.2	<i>Inerrantisme onwetenschappelijk</i>	349
10.2.1	Onverifieerbaarheid	349
10.2.2	Onfalsificeerbaarheid	351
10.2.3	Conclusies	354
10.3	<i>'Fouten mogen'</i>	355
10.3.1	Oneffenheden	355
10.3.2	Verkramping	356
10.4	<i>De credibilitas van de Schrift</i>	358
10.4.1	Drieërlei <i>inerrantia</i>	358
10.4.2	Het geloof ként geen (<i>in</i>) <i>errantia</i> -probleem	361
10.4.3	Inerrantistische respons	363
10.5	<i>De scopus van de Schrift</i>	365
10.5.1	Concentratie vs. reductie	365
10.5.2	Natuur en geschiedenis	366
11	Het bijbels wereldbeeld	371
11.1	<i>Litteralisme</i>	371
11.1.1	Diverse vormen	371
11.1.2	Bijbelse kosmologie	374
11.1.3	De platte aarde	377
11.2	<i>Hoe lezen wij Gn1?</i>	381
11.2.1	Exegetische voorvragen	381
11.2.2	Gn1 'letterlijk' lezen	383
11.2.3	De kosmos als tempel en <i>vice versa</i>	385
11.3	<i>Het 'moderne wetenschappelijke wereldbeeld'</i>	386
11.3.1	De visie van kritische theologen	386
11.3.2	Theologische bezwaren	390
11.3.3	Natuurfilosofische bezwaren	391
11.4	<i>Nogmaals: de platte aarde</i>	394
11.4.1	Bevat de Bijbel een 'wereldbeeld'?	394
11.4.2	Wat is een 'primitief' wereldbeeld?	396
11.4.3	De platte aarde en de opstanding	397

12 De modernistische OT beschouwing	402
12.1 <i>De schriftkritiek</i>	402
12.1.1 Wat is schriftkritiek?	402
12.1.2 Onvermijdelijke vragen	405
12.1.3 Andere literaire vragen	409
12.2 <i>Ontwikkeling van de bijbelkritiek</i>	411
12.2.1 Vroegste ontwikkeling	411
12.2.2 De Pentateuch-bronnentheorie	412
12.3 <i>Een case study: Wellhausen</i>	414
12.3.1 Wellhausen en zijn voorlopers	414
12.3.2 De evolutie van Israëls religie	415
12.3.3 De eenheid van Genesis	419
12.4 <i>Wijsgerige achtergronden</i>	420
12.4.1 Het naturalistische en andere postulaten	420
12.4.2 Theologisch post-postmodernisme	423
12.4.3 Darwinisme en hegelianisme	425
12.5 <i>Een archeologische tegenhanger</i>	427
12.5.1 OT wetenschap en archeologie	427
12.5.2 Kenneth A. Kitchen	429
12.5.3 Nieuwe richtingen	432
13 De modernistische NT beschouwing	439
13.1 <i>NT kritiek</i>	439
13.1.1 Inleiding	439
13.1.2 De historische Jezus	441
13.2 <i>De vormkritische school</i>	443
13.2.1 Grondleggers	443
13.2.2 Gevolgen	445
13.3 <i>De Derde Queeste</i>	447
13.3.1 Nieuwe zoektocht naar Jezus	447
13.3.2 James D.G. Dunn	450
13.4 <i>Methodologie</i>	452
13.4.1 Algemene bezwaren	452
13.4.2 Speculationisme	456
13.4.3 Methodologische criteria	457
13.5 <i>Nogmaals: de evangeliën</i>	459
13.5.1 Authenticiteit	459
13.5.2 Theologische composities	461
13.5.3 Een vierluik	463
13.5.4 Vier zuilen	465

14 Bijbel en mythologie	473
14.1 <i>Wat is een mythe?</i>	473
14.1.1 Inleiding	473
14.1.2 Sterrengoden	476
14.1.3 De <i>stoicheia</i>	478
14.2 <i>OT goden en godinnen</i>	481
14.2.1 Vijf godenverklaringen	481
14.2.2 Godinnen als realiteiten	482
14.2.3 Goden als realiteiten	484
14.3 <i>Christus-‘mythen’</i>	486
14.3.1 De stervende godenzoon	486
14.3.2 De drakendodende godenzoon	488
14.4 <i>Andere natuurverschijnselen</i>	490
14.4.1 Bijbelse monsters	490
14.4.2 Natuurengelen	494
14.4.3 ‘Antropomorfismen’	496
14.5 <i>Mythologie nader bekeken</i>	497
14.5.1 Pseudo-openbaring	497
14.5.2 Geen ontlening maar openbaring	501
14.6 <i>Nieuwe interpretaties</i>	504
14.6.1 De Uittocht	504
14.6.2 Jezus, de wind en de zee	506
14.6.3 De drijvende bijl	510
14.6.4 Conclusie	511
 Bibliografie	 517
 Verklarende woordenlijst	 546
 Personenregister	 554
 Zakenregister	 565
 Schriftplaatsenregister	 571

1 Openbaring in het algemeen

1.1 DE OPENBARINGSIDEE

1.1.1 Haar belang voor de theologische prolegomena

De interne prolegomena van de systematische theologie betreffen, zoals al in het Voorwoord gezegd, allereerst de kwestie van de goddelijke openbaring. Alles wat in de systematische theologie 'na' de prolegomena gezegd moet worden, wordt op een of andere manier geacht gegrond te zijn in de goddelijke openbaring. Dit is het immers waar wij onze kennis van goddelijke dingen aan zeggen te ontleen. Daarom is de notie van 'openbaring' in het algemeen en de schriftuurlijke openbaring in het bijzonder van essentieel belang in elke christelijke theologie¹ (en trouwens ook bijvoorbeeld in een joodse of islamitische 'theologie'). Wat is 'openbaring' eigenlijk? En als zij bestaat, hoe kunnen wij dat dan zeker weten? En hoe kunnen wij weten waar wij haar kunnen vinden? Hoe en wanneer kunnen wij er zeker van zijn dat wij, op welk punt in de werkelijkheid dan ook, inderdaad met goddelijke openbaring te maken hebben? In hoeverre hebben wij in de Bijbel met goddelijke openbaring van doen? Is heel de Bijbel goddelijke openbaring, of moeten wij veeleer zeggen dat wij goddelijke openbaring *in* de Bijbel vinden? Vinden wij die gelijkelijk in het Oude en in het Nieuwe Testament? Waarom niet ook in de Talmoed resp. in de postapostolische, vroegchristelijke geschriften? Enzovoort, enzovoort.

In NGB art. 2 wordt beleden dat God zich openbaart in de schepping, maar dat Hij 'Zichzelf ons nog klaarder en volkomener te kennen' geeft 'door Zijn heilig en Goddelijk Woord, te weten, zoveel als ons van node is in dit leven, tot Zijn eer en de zaligheid der Zijnen'. Art. 3 vervolgt: 'Wij belijden dat dit Woord Gods niet is gezonden noch voortgebracht door de wil eens mensen, maar de heilige mensen Gods, van de Heiligen Geest gedreven zijnde, hebben [het] gesproken, gelijk de heilige Petrus zegt. Daarna heeft God, door een bijzondere zorg, die Hij voor ons en onze zaligheid draagt, Zijn knechten de profeten en apostelen geboden Zijn geopenbaarde woord bij geschrift te stellen; en Hij Zelf heeft met Zijn vinger de twee tafelen der wet geschreven. Hierom noemen wij zulke schriften: Heilige en Goddelijke Schriften.' Is deze belijdenis juist? Komt zij overeen met wat de Schrift zelf van zichzelf getuigt? En moet dit zelfgetuigenis ernstig genomen worden?

Daarover moet het in dit deel gaan. Van oudsher hebben christenen geloofd dat God gekend kan worden, en gekend wordt, doordat Hij zich geopenbaard heeft in de Heilige Schrift. Hij heeft zich geopenbaard in zoverre – want zijn diepste wezen

is onpeilbaar en ondoorgrondelijk voor schepselen – als nodig is voor mensen om in staat te zijn met Hem in relatie te komen, Hem te aanbidden, door het leven te gaan in gemeenschap met Hem en de eeuwige gelukzaligheid met Hem binnen te gaan. Van oudsher geloven christenen ook dat God zich geopenbaard heeft, en zich openbaart – althans wat zijn ‘eeuwige kracht en goddelijkheid’ betreft (Rm1:20) – door middel van de schepping en de geschiedenis. Niet alleen in de schepping, maar ook in de geschiedenis, in de zin van Gods onderhouding van de geschapen wereld en haar in de tijd voortgedragen worden tot aan haar voleinding. Deze dingen kunnen echter alleen werkelijk verstaan worden in het licht van het geschreven Woord van God. Uiteindelijk kan geen openbaring van God werkelijk als zodanig gekend worden buiten het geschreven Woord van God om. Ook de openbaring van God in Christus is ons alleen bekend door middel van het geschreven Woord van God, want buiten dat Woord zijn er nauwelijks bronnen die van Hem spreken.

Sinds de middeleeuwse theologie is deze nauwe verbinding tussen openbaring en Schrift gemeengoed in de christelijke traditie.² Zo schrijft Thomas van Aquino:³ *Innititur enim fides nostra revelationi Apostolis et Prophetis factae qui canonicos libros scripserunt, non autem revelationi, si qua fuit aliis doctoribus facta* (‘Want ons geloof steunt op de openbaring die is gedaan aan de apostelen en profeten, die de canonieke boeken hebben geschreven, maar [ons geloof steunt] niet op enige openbaring die gedaan is aan andere leraren’, d.i. van andere religies, zoals nabijbelse rabbijnen of islamitische leraren). Wat de tegenwoordige tijd betreft, noem ik als voorbeeld de tiende, elfde en twaalfde stelling van Carl F.H. Henry over de notie van de ‘openbaring’:⁴

‘10. Gods openbaring is rationele communicatie overgebracht in begrijpelijke denkbeelden en betekenisvolle woorden, oftewel: in conceptueel-verbale vorm; lees: in de Schrift, in gewone, menselijke taal.

‘11. De Bijbel is het reservoir en kanaal van goddelijke waarheid.’ Let wel: niet het *enige* reservoir en kanaal, want ook in schepping en geschiedenis wordt iets van Gods waarheid openbaar, zoals we zullen zien; trouwens, *alle* waarheid is Gods waarheid.⁵

‘12. De Heilige Geest houdt toezicht op de communicatie van goddelijke openbaring, ten eerste door de profetisch-apostolische geschriften te inspireren, en ten tweede door het schriftuurlijk gegeven Woord van God te verlichten en te interpreteren’, zodat de lezers ervan het daadwerkelijk verstaan (vgl. § 7.2.4 en 8.1.2 over het verschil en verband tussen inspiratie en illuminatie; daar komt ook de vraag aan de orde of het de Schrift dan wel de lezer is die ‘verlicht’ wordt).

In de loop van ons onderzoek zullen verschillende elementen in deze uitspraken impliciet nader onder de loep worden genomen.

1.1.2 Soorten van godskennis

Het is niet geheel vanzelfsprekend dat kennis van God goddelijke ‘openbaring’ vooronderstelt, althans openbaring als *externe* bron van kennis, hetzij de godsopenbaring in de natuur dan wel in de Heilige Schrift dan wel in de persoon van Jezus Christus. Er hebben vaak stromingen bestaan die de goddelijke openbaring mede, of zelfs primair, als *interne* bron van kennis beschouwden. Gewoonlijk kunnen deze stromingen in twee groepen worden verdeeld: enerzijds die welke de *rede*, anderzijds die welke het *gevoel* (c.q. de innerlijke ervaring) als primaire bron van godskennis beschouwden. In de hoge Middeleeuwen vinden wij deze drie opvattingen naast elkaar:⁶

(a) *Petrus Abaelardus* (Pierre Abélard of Abaillard, 12e eeuw) is dé vertegenwoordiger van de stroming die meent dat alle goddelijke waarheden in principe geheel en al door de rede kunnen worden afgeleid. De mens zou via de rede weet gehad kunnen hebben van deze waarheden ook als God daarover nooit enige externe openbaring zou hebben geschonken. Er zullen er niet velen zijn die vandaag nog een dergelijke standpunt zouden willen verdedigen, maar Abélard heeft op zijn minst een krachtige bijdrage geleverd tot de rationele doordenking – en daarmee bevestiging – van de grote geloofswaarheden, en daarmee tot de apologetiek. Hij meende oprecht dat niet alleen het bestaan van God rationeel kan worden aangetoond, maar ook dat het rationeel vaststaat dat, als God bestaat, deze noodzakelijk een drie-enige God is. Hetzelfde geloofde hij ten aanzien van de twee naturen van Christus, van het verzoenend sterven van Christus, van de opstanding enzovoort. Het is goed dat wij over deze zaken de godsopenbaring in de Heilige Schrift bezitten, maar voor de redelijk denkende mens zou dit strikt genomen niet nodig geweest zijn.⁷

(b) *Thomas van Aquino* (13e eeuw) zit gedeeltelijk op de lijn van Abélard: zo gelooft ook hij dat het *dat* van God (zijn bestaan) inderdaad met behulp van de rede kan worden bepaald. Dat heeft hij getracht vast te leggen in zijn vijf Godsbewijzen (‘wegen die naar God leiden’); we spreken hier van ‘natuurlijke theologie’ (zie uitvoerig § 4.1). Maar voor het *wat* van God (de Drie-eenheid, en alle verdere grote waarheden van het christendom) zijn wij volgens Thomas afhankelijk van de (externe) openbaring van God (‘bovennatuurlijke theologie’). Hier ligt de basis voor Thomas’ ‘natuurgenade’- (natuur-bovennatuur-) schema, het dualistische denken dat de hele verdere westerse theologie doordeesemd heeft. Afgezien daarvan: ook bij Thomas is de menselijke rede (die als zodanig volgens hem niet ernstig door de zondeval is aange-tast) van eminent belang. Met name door de gemeenschappelijke rede is het geloofsgesprek met Joden en ‘heideneⁿ’⁸ (lees: moslims) blijvend mogelijk.

(c) *Meister Eckhart* (ca. 1300) zit in veel opzichten op dezelfde rationalistische lijn als Abélard en Thomas, maar is toch vooral de vader van de moderne mystiek geworden. Hij beweegt zich in de lijn van Plotinus en Pseudo-Dionysius (neoplatonisme). Hier is het innerlijke ‘zien’ (ervaren, beleven) belangrijker dan het denken.